
Voorzichtig radicaal

*Nieuw Links vergeleken met Nederlandse voorgangers
en geestverwanten elders in Europa*

Paul Lucardie

De jaren zestig waren een periode van versnelde veranderingen, bijna overal ter wereld. De Europese mogendheden hadden hun koloniën verloren, de nieuwe staten in Afrika en Azië worstelden met hun verleden. Nationalistische bewegingen roerden zich ook in de Arabische wereld, in Vlaanderen en Quebec. In Zuid-Afrika laaide de strijd tegen de apartheid op. De Koude Oorlog tussen het Sovjetblok en het 'Vrije Westen' leek enigszins te betijen, maar had in Vietnam een bijzonder heet karakter gekregen waarbij napalm veel slachtoffers maakte. In Indonesië mondde de strijd tussen pro-westerse en pro-communistische krachten uit in een massale slachting onder laatstgenoemden. In China brak een van bovenaf gestimuleerde Culturele Revolutie uit, die eveneens vele slachtoffers zou eisen. In de Verenigde Staten woedde een andere strijd: die om burgerrechten voor de zwarte bevolking – meestal vreedzaam maar af en toe ook gewelddadig. In Latijns-Amerika staken guerrillabewegingen de kop op, al dan niet door de Cubaanse revolutie en haar icoon Che Guevara geïnspireerd. En in West-Europa, Noord-Amerika en Japan begonnen studenten en andere jongeren van de naoorlogse babyboomgeneratie zich te roeren en democratisering van de universiteit en de samenleving als geheel te eisen. In veel westerse landen ontstonden bovendien bewegingen voor ontwapening en voor internationale solidariteit, iets later gevolgd door feministische vrouwengroepen en andere emancipatiebewegingen en actiegroepen voor milieubescherming.

Een deel van deze actiegroepen voor democratisering, emancipatie en internationale solidariteit tooide zich met de naam 'New Left', 'Nouvelle Gauche', 'Neue Linke', 'Nuova Sinistra' oftewel 'Nieuw Links'. Ze zetten zich daarmee af tegen 'oud links', waarmee zowel de aanhangers van het Sovjet-communisme als van de westerse sociaaldemocratie bedoeld werden. Een coherente beweging was de New Left allerminst en de grenzen tussen 'oud' en 'nieuw' waren lang niet altijd duidelijk en scherp. In deze bijdrage wordt de term 'New

Left' als generieke term gebruikt voor alle bewegingen die zich tegen oud-linkse communisten en sociaaldemocraten afzetten en een nieuwe richting meenden in te slaan, met als voornaamste doelstelling de radicale democratisering van staat en samenleving 'van onderaf', door directe, buitenparlementaire actie – al dan niet in combinatie met optreden in het parlement –, waarbij mentaliteitsverandering of 'culturele revolutie' vaak even belangrijk werden gevonden als sociaaleconomische of 'structurele' veranderingen.¹ Naast deze primaire kenmerken zouden het streven naar internationale solidariteit, ontwapening en later milieubehoud en emancipatie van vrouwen, homo's en etnische minderheden als secundaire kenmerken beschouwd kunnen worden.

Anders dan de oud-linkse stromingen legde de New Left dus in het algemeen meer nadruk op zogeheten postmaterialistische dan op materialistische doelstellingen als sociale zekerheid, werkgelegenheid en veiligheid.² Daarin onderscheidde de New Left zich doorgaans ook van trotskisten en maoïsten, die bovendien vaak andere opvattingen over democratisering koesterden. New Left-bewegingen grepen in hun streven naar radicale democratie overigens niet zelden terug op oudere opvattingen, bijvoorbeeld uit anarchistische of syndicalistische tradities.

In Nederland eiste Nieuw Links in de Partij van de Arbeid de term op. Ook al koesterde deze groep soortgelijke idealen als haar naamgenoten elders, vanwege haar sociaaldemocratische achtergrond en voorzichtige, meer parlementaire dan buitenparlementaire opstelling zou zij in de internationale New Left-context vooral in haar eerste jaren toch een buitenbeentje genoemd moeten worden.³ Provo, de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) en iets later de Politieke Partij Radikalen (PPR) passen eigenlijk beter in het internationale profiel van de New Left.⁴

In deze bijdrage wordt Nieuw Links in de PvdA vergeleken met verwante bewegingen in andere Europese landen, maar ook met voorgangers, dat wil zeggen groeperingen die eerder de Nederlandse sociaaldemocratie trachtten te vernieuwen en 'verlinksen'. Deze vergelijking zal wellicht meer inzicht bieden in het bijzondere karakter van Nieuw Links en zijn rol in de Nederlandse politiek.

Voorgangers: Tribunisten, *De Socialist* en het Sociaal-Democratisch Centrum

Geschiedschrijvers van de sociaaldemocratie beschouwen vaak de oprichting van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in 1894 als begin

van deze stroming en slaan de rond 1880 ontstane Sociaal-Democratische Bond (SDB) dan over.⁵ Nu vormde de SDB een zeer heterogeen gezelschap; naast sociaaldemocratische reformisten telde hij ook utopische socialisten en anarchisten onder zijn leden. Laatstgenoemden zouden in de jaren negentig langzamerhand gaan domineren. De ‘echte’ sociaaldemocraten rond Pieter Jelles Troelstra verzetten zich tegen het toenemend antiparlementarisme van de SDB en verlieten de partij dan ook in 1894 om vervolgens de SDAP te stichten. Troelstra en zijn medestanders waren jonger maar zeker niet radicaler dan Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de charismatische leider van de SDB.⁶ Ze hadden dus weinig overeenkomsten met Nieuw Links. De groep rond Domela Nieuwenhuis had er wellicht iets meer mee gemeen: het streven naar democratisering van de staat, via algemeen kiesrecht en ‘directe wetgeving door het volk’, maar ook democratisering van de samenleving; arbeiders zouden hun directie mogen kiezen, bijvoorbeeld.⁷ Toch lijkt het wat overdreven om te beweren dat Nieuw Links geen andere ideeën huldigde dan de ‘Domela-groep’, zoals de publicist Jacques de Kadt in een nogal polemisch pamflet beweerde.⁸ Afgezien van de ideeën was de context totaal verschillend: de ene groep probeerde moeizaam een nieuwe partij op te bouwen, de andere trachtte een gevestigde grote partij van binnenuit te verjongen en te veranderen.

Tribunisten

De SDAP kende in haar bestaan van ruim vijftig jaar twee interne oppositie-groeperingen die in meer opzichten met Nieuw Links te vergelijken zijn, omdat zij grotendeels bestonden uit jongeren die van binnenuit de partij wilden veranderen en radicaliseren. De eerste ontleende haar naam aan het weekblad *De Tribune*, in 1907 opgericht door het driemanschap David Wijnkoop, Willem van Ravesteyn en Jan Ceton. Zij waren toen net de dertig gepasseerd, dus ongeveer vijftien jaar jonger dan Troelstra en zijn generatiegenoten.⁹ De socioloog Henny Buiting, die de geschiedenis van de Tribunisten nauwgezet heeft vastgelegd, beschrijft hen als een ‘andere generatie dan de oprichters en vroege leden van de SDAP’.¹⁰

Vanuit hun ‘jeugdig radicalisme’ (Buiting) konden de Tribunisten weinig begrip opbrengen voor de compromissen die de ouderen gesloten hadden in de schoolstrijd en het agrarische vraagstuk. Voor deze doctrinaire marxisten diende ook in deze kwesties de klassenstrijd tussen proletariaat en bourgeoisie centraal te staan, zonder compromissen met confessionele groeperingen

of met zelfstandige boeren. De partij zou bovendien sterker stelling moeten nemen tegen het kolonialisme.¹¹ De SDAP bewees in hun ogen slechts lippen-dienst aan het marxisme, in haar beginselprogramma en in het theoretisch tijdschrift *De Nieuwe Tijd*, maar week daar in de praktijk steeds meer van af. Ze zou zich minder op het parlementaire werk en meer op buitenparlementaire actie, demonstraties en stakingen moeten richten. De partij zou haar doel immers niet door geleidelijke hervormingen, maar alleen door een revolutie kunnen bereiken.

De Tribunisten wilden niet alleen de koers van de partij wijzigen, maar ook de macht overnemen – en ambieerden daarbij volgens Buiting vaak ook zelf een politieke carrière.¹² Naast de publicatie en verspreiding van het weekblad organiseerden ze in een aantal plaatsen ‘socialistische ontwikkelingsverenigingen’ en bedreven ze marxistische scholing op zondagochtenden.¹³ In enkele afdelingen wisten de Tribunisten inderdaad de macht te grijpen. Troelstra noemde hen dan ook ‘een partij in de Partij’ en eiste een verbod op hun blad.¹⁴ De richtingenstrijd nam snel scherpere vormen aan, met persoonlijke aanvallen en intriges. In februari 1909 stemde een buitengewoon partijcongres in Deventer voor het royement van de Tribunisten. Een week later besloten deze een nieuwe partij op te richten, de Sociaal-Democratische Partij (SDP). De SDP nam het beginselprogramma van de SDAP over – dat was immers in haar ogen nog wel marxistisch.¹⁵ In 1919 zou de SDP naar Russisch voorbeeld haar naam veranderen in Communistische Partij in Nederland (CPN).¹⁶

De Socialist

Met de Tribunisten zouden echter niet alle marxisten uit de SDAP verdwijnen. Zo’n twintig jaar later, in 1928, groepeerde zich opnieuw een interne, marxistisch denkende en relatief jeugdige oppositie rond een weekblad. De redactie van het blad *De Socialist* werd gevormd door Edo Fimmen, Jacques de Kadt en Piet Schmidt. Fimmen, voorzitter van de Internationale Transportarbeidersfederatie, was toen al een eind in de veertig, maar hield zich wat op de achtergrond. Schmidt werkte voor het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV). De bij de posterijen werkzame autodidact De Kadt had zich met een aantal jongeren pas in 1928 bij de SDAP aangesloten, nadat hij in de CPN oppositie had gevoerd tegen het autoritaire leiderschap van Wijnkoop, Ceton en Van Ravesteyn en korte tijd een eigen organisatie had geleid, de Bond van Kommunistische Strijd- en Propagandaclubs (BKSP).¹⁷

De Kadt en Schmidt waren begin dertig en daarmee ruim twintig jaar jonger dan Willem Albarda en Jan Oudegeest, de toenmalige fractievoorzitter respectievelijk partijvoorzitter van de SDAP.¹⁸ De actieve aanhang van *De Socialist* bestond volgens de politicoloog Peter Jan Knegtman vooral uit jonge intellectuelen, veelal hoewel niet per se marxisten.¹⁹ Ook de historicus Koen Vossen benadrukt de generatiekloof tussen de partijtop en de jeugdige aanhangers van *De Socialist*.²⁰ Hij wijst bovendien op een mentaliteitsverschil; de jongeren zagen het socialisme vaak als ‘allesomvattende levensstijl’ en verwachtten van de linkse oppositie ‘activisme en theoretische zuiverheid’.²¹ In een terugblik ruim vijftig jaar later herinnert zich één van die jongeren van toen, Stien de Ruyter-de Zeeuw, dat Schmidt via zijn functie bij het NVV ook jongere arbeiders wist mee te krijgen, terwijl De Kadt vooral jongere intellectuelen aansprak.²²

In *De Socialist* werd kritiek geleverd op het koloniale beleid van de SDAP en gepleit voor onafhankelijkheid van Nederlands-Indië, maar ook voor meer nadruk op ontwapening en socialisatie van de productiemiddelen.²³ Men keurde het streven van de partijtop naar een coalitie met de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) af en zag meer heil in buitenparlementaire actie, en al was men niet per se antiparlementair, het uiteindelijke doel was toch ‘de dictatuur van het proletariaat’.²⁴ De economische crisis leek een nieuwe kans te bieden om de arbeiders voor het socialisme te mobiliseren, mits alle revolutionaire krachten – socialisten, communisten en syndicalisten – zich daarvoor zouden inzetten. ‘Het Socialisme – nu!’ was de leus.²⁵ De aanhangers van *De Socialist* hielden bijeenkomsten, vaak op zaterdagavond bij leden thuis, en scholingsweekenden.²⁶ In 1930 boekten ze enig succes, toen de SDAP op haar koloniaal congres het recht van Nederlands-Indië op onafhankelijkheid erkende. Kort daarna werd Schmidt in het partijbestuur gekozen.²⁷

De partijtop had wellicht gedacht Schmidt hiermee in te kapselen. Hij en vooral De Kadt werden vaak als cryptocommunisten beschouwd en van communistische cellenbouw binnen de SDAP beticht. Het blad *De Socialist* werd in 1931 onder druk van de partijleiding opgeheven, maar na een mislukte poging tot samenwerking met de partijtop in een nieuw weekblad verscheen een jaar later weer een oppositioneel blad, *De Fakkel*, onder redactie van Schmidt, De Kadt en later ook Frank van der Goes – één van de oprichters van de SDAP die nog lid van de SDB was geweest. Op het paascongres van de SDAP, in maart 1932 in Haarlem, steunde een meerderheid het voorstel van het partijbestuur om dit blad te verbieden. Kort daarop verlieten De Kadt en Schmidt met een groot deel van hun aanhang de partij en richtten de

Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP) op.²⁸ In 1935 zou de OSP met de Revolutionair Socialistische Partij (RSP) – voortgekomen uit een splitsing in de CPN – fuseren tot Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij (RSAP). Deze RSAP was evenmin een lang leven beschoren: in 1940 door de Duitse bezetter verboden, zou ze na de bevrijding niet heropgericht worden.²⁹

Sociaal-Democratisch Centrum

De SDAP werd na de Tweede Wereldoorlog wel heropgericht, om kort daarna met enkele andere partijen en groeperingen op te gaan in de PvdA. Ook in de nieuwe partij trachtten marxisten en andere radicale socialisten zich te organiseren. Aangezien de PvdA interne organisatie op levensbeschouwelijke basis in ‘werkgemeenschappen’ aanmoedigde – vooral om protestanten en rooms-katholieken aan te trekken – wilden ze een marxistische werkgemeenschap stichten, onder de onschuldig klinkende naam ‘Sociaal-Democratisch Centrum’ (SDC).³⁰ Voorzitter werd de marxistische econoom Sam de Wolff, die in 1909 met de Tribunisten naar de SDP was gegaan maar vier jaar later naar de SDAP was teruggekeerd.³¹ Het SDC verdedigde het in de kern marxistische gedachtegoed van het ‘oude’ socialisme – de klassenstrijd, de centrale rol van de arbeidersklasse, het materialisme, de socialisatie van de productiemiddelen – tegen kritiek van ‘nieuwe’ socialisten die in de PvdA de toon aangaven.³² Men sloot samenwerking met communisten niet uit, maar keurde de oriëntatie van de CPN op de autoritaire Sovjet-Unie af en benadrukte dat socialisme zonder democratie onmogelijk was.³³ Korte tijd later zou het SDC zich heftig verzetten tegen de koloniale ‘politieacties’ in Indonesië.

Het partijbestuur beschouwde het SDC niet als een levensbeschouwelijke maar als een politieke groepering en weigerde het als werkgemeenschap te erkennen. Het SDC maakte zich daarop los van de partij, maar ontplooide weinig activiteiten meer.³⁴ In 1955 werd het echter nieuw leven ingeblazen, ten dele door dezelfde groep rond De Wolff, ten dele door nieuwe mensen: marxisten met sympathie voor de door de Russische revolutionair Leon Trotski opgerichte Vierde Internationale, die het tijdschrift *Perspectief* uitgaven, zoals Theo van Tijn.³⁵ Niet alleen marxisten sloten zich aan, maar bijvoorbeeld ook een christelijk socialist als de predikant Jan Buskes en een pacifist en religieus socialist als Jacq Engels.³⁶ De Wolff werd opnieuw voorzitter. Jong waren ze bepaald niet meer: Engels was in 1955 bijna 60, De Wolff werd dat jaar 77, Buskes 56. De trotskisten waren over het algemeen wel iets jonger: Van Tijn werd 28 in 1955. Later werden er bovendien contacten ge-

legd met de socialistische studentenvereniging Politeia.³⁷ Niettemin kan het SDC moeilijk een jongerenbeweging genoemd worden.

Het SDC kende een formeel lidmaatschap en beschikte vanaf 1956 over een officieel orgaan, het blad *Perspectief*, dat vervolgens *Socialistisch Perspectief* werd genoemd.³⁸ Het blad schonk veel aandacht aan internationale ontwikkelingen en steunde antikoloniale bewegingen, onder meer in Algerije. Voorts verdedigde het SDC het streven naar socialisatie van de productiemiddelen, dat de PvdA in 1959 uit haar nieuwe beginselprogramma zou schrappen.³⁹ In de internationale sfeer pleitte het voor neutralisme en tegen kernwapens, iets later ook tegen de NAVO.⁴⁰ Het SDC was tevens tegen geleide loonpolitiek, die afbreuk zou doen aan de klassenstrijd, alsmede tegen samenwerking met de Katholieke Volkspartij (KVP) – de dominante coalitiepartner van de PvdA in de jaren vijftig.⁴¹ De KVP reageerde scherp afwijzend. Vervolgens kwam ook het partijbestuur in actie en verklaarde in 1959 het lidmaatschap van het SDC onverenigbaar met dat van de PvdA. Het SDC ontbond zich in 1960, maar *Socialistisch Perspectief* bleef nog vijf jaar bestaan, en ging daarna op in het blad *Links*.⁴² De Wolff overleed in 1960, Engels sloot zich aan bij de in 1957 opgerichte PSP, Buskes, Van Tijn en anderen bleven lid van de PvdA.⁴³

Nieuw Links

Nieuw Links volgde een ander spoor dan het ‘oud-linkse’ SDC.⁴⁴ De voorlieden van de groep waren bij haar ontstaan in 1966 beduidend jonger dan de oprichters van het SDC en ook een stuk jonger dan de vijftigers in de partijtop: veelal dertigers, enkele twintigers, een paar ouderen.⁴⁵ Qua leeftijd waren ze dus wel te vergelijken met de Tribunisten van 1907 en de redactieleden van *De Socialist* in 1928. Meer dan hun voorgangers benadrukten ze hun leeftijd.⁴⁶ Ze pleitten ook openlijk voor ‘verjonging’ van de PvdA en ‘het aflossen van de wacht’.⁴⁷ Evenals de aanhangers van *De Socialist* verschilden ze van de oude generatie in levensstijl en opvatting van politiek; hun stijl was echter niet ascetisch en collectivistisch, maar eerder hedonistisch en individualistisch.⁴⁸ Ze schaarden zich niet zoals hun voorgangers rond een blad, wat hen minder kwetsbaar maakte voor het verwijt een interne oppositie te vormen. Wel lieten ze verschillende vlot geschreven boekjes het licht zien – mede mogelijk gemaakt door de deelname van journalisten en door goede contacten met uitgevers.⁴⁹ Ze kenden evenmin een formeel lidmaatschap, zoals het SDC, maar vormden een informeel netwerk dat regelmatig op openba-

re bijeenkomsten bij elkaar kwam en elkaar in verschillende contexten had leren kennen – de Federatie van Jongerengroepen in de PvdA (FJG), de VARA, de onafhankelijke Socialistische Jeugd (SJ), het weekblad *Tijd en Taak* (*Weekblad voor evangelie en socialisme*) en het blad *Links*, feitelijk de opvolger van het aan het SDC gelieerde *Socialistisch Perspectief*.⁵⁰

Het was een nogal divers gezelschap, vooral in ideologisch opzicht. De SJ stoelede, evenals het blad *Links*, op tamelijk orthodoxe marxistische beginselen.⁵¹ Naast het marxisme zou een vorm van anarchisme sommige Nieuw-Linkers inspireren, getuige de publicatie *De meeste mensen willen meer* die in samenwerking met de aan Provo verwante Maastrichtse groep Ontbijt op Bed tot stand was gekomen.⁵² Anderen voelden zich meer aangesproken door moderne sociaaldemocraten als de Nederlandse econoom Jan Tinbergen en zijn Amerikaanse vakgenoot John Kenneth Galbraith; elders heb ik ze egalitaire etatisten genoemd, omdat ze via staatsingrijpen, belastingen, onderwijspolitiek en collectieve voorzieningen meer gelijkheid nastreefden zonder het kapitalisme af te willen schaffen.⁵³ De onderlinge verschillen moeten echter ook niet overdreven worden. De uit de SJ afkomstige Arie van der Zwan leverde een bijdrage aan bovengenoemde bundel *De meeste mensen willen meer* waarin hij de verheerlijking van de arbeid door de ‘oude socialisten’ (lees: marxisten) afwees en pleitte voor een ‘kulturele revolutie’ en beslissingsrecht voor de arbeiders in een onderneming.⁵⁴ En Van Tijn, ooit als trotskist lid van het SDC geworden, schreef in de inleiding tot de grotendeels door medewerkers van het blad *Links* geschreven bundel *De macht der rooie ruggen*, dat hun als doel niet zozeer een socialistische maar een gemengde economie voor ogen stond, zij het dan met wezenlijk meer overheidsinvloed en meer gemeenschapsvoorzieningen dan in het bestaande stelsel.⁵⁵ Dat is natuurlijk een klassiek sociaaldemocratisch doel dat Nieuw Links waarschijnlijk deelde met de meerderheid van de PvdA.⁵⁶

Nieuw Links plaatste wel wat andere accenten en ging vaak iets verder, met name in het streven naar herverdeling van inkomens en naar democratisering van bedrijven en andere instellingen, waaronder de PvdA zelf.⁵⁷ Ook ijverde de groep voor internationale solidariteit en ontspanning. De aandacht hiervoor had Nieuw Links gemeen met zijn voorgangers, maar de andere onderwerpen eigenlijk niet. Die voorgangers besteedden minder aandacht aan democratisering van de samenleving en al helemaal niet aan democratisering van de eigen partij.

Op strategisch gebied zien we eveneens overeenkomsten naast verschillen. Nieuw Links verzette zich evenals zijn voorgangers tegen samenwerking met

de confessionele partijen – en in het bijzonder de katholieken – en streefde naar polarisatie op politiek gebied.⁵⁸ De PvdA zou een minimumprogramma moeten vaststellen voor deelname aan een coalitie.⁵⁹ Nieuw Links pleitte evenals zijn voorgangers in de SDAP voor meer buitenparlementaire actie, maar niet in dezelfde mate en niet met dezelfde bedoeling. De groep streefde wel naar een nauwelijks nader gespecificeerde ‘kulturele revolutie’ maar niet naar een politieke revolutie, zoals de Tribunisten en de aanhangers van De Kadt en Schmidt. Buitenparlementaire acties, zoals het vooral door Hans van den Doel en Tom Pauka geïnitieerde huurdersprotest, dienden niet om de burgerlijke (parlementaire) democratie omver te werpen maar om haar te verbeteren.⁶⁰ In *Tien over rood* pleitte men juist voor *versterking* van het parlement.⁶¹ Zelfs een radicale Nieuw-Linkser als Arend Voortman zag buitenparlementaire actie toch vooral als verbetering van de binding met de achterban en ‘reanimatie’ van de parlementaire democratie.⁶²

Alles bij elkaar lijkt Nieuw Links in veel opzichten, zowel inhoudelijk/ideologisch als strategisch en organisatorisch, een stuk voorzichtiger – en veel minder marxistisch – te zijn geweest dan haar radicale voorgangers. De groep werd minder gedreven door heimwee naar de oude, zuivere socialistische beginselen dan door een (over het algemeen nogal vage) behoefte aan vernieuwing, democratisering en verjonging. Dat verklaart ongetwijfeld mede haar andere lot: geen repressie en desintegratie, zoals van het SDC, of afsplitsing, zoals van SDP en OSP, maar integratie in de partij, met relatief meer succes in het streven naar radicalisering en verjonging van de partij.

Niettemin, Nieuw Links had voorgangers. Vond de beweging ook navolgers in later jaren? De vraag valt eigenlijk buiten het bestek van dit hoofdstuk, maar zal hier toch niet helemaal veronachtzaamd worden. In 1996 verscheen het boek *Niet Nix. Ideeën voor de Partij van de Arbeid*, dat qua vorm en inhoud enige overeenkomst vertoont met *Tien over rood*. De 21 auteurs waren gemiddeld 26 jaar oud. Hun voorstellen waren veelal bescheiden, maar soms ook radicaal: ‘Nederland wordt een republiek’ en burgemeesters worden democratisch gekozen – wat ook Nieuw Links wilde –, onderwijs vindt niet langer plaats in klassen en leerjaren maar ‘in thuis- en niveaugroepen’, het belastingstelsel wordt ‘geëcologiseerd’, er komt een zweeftrein van Amsterdam via Groningen naar Berlijn.⁶³ De groep Niet Nix presenteerde ook voorstellen voor partijvernieuwing, die tamelijk bescheiden waren, en voor ‘personele vernieuwing’ van de PvdA. Anders dan Nieuw Links streefde de groep niet naar macht via informele organisatie van onderaf, maar naar invloed via debat. De redacteuren van het boek, Erik van Bruggen en Len-

nart Booi, stelden zich (als duo) in 1999 kandidaat voor het voorzitterschap van de partij, maar legden het af tegen Marijke van Hees. Kort daarna hief de beweging zich op.⁶⁴ Ze wilden niet ‘zoals in de jaren zestig, een harde strijd moeten voeren’; daarmee zetten ze zich af tegen Nieuw Links.⁶⁵ Booi en Van Bruggen trachtten hun ideeën vervolgens elders te verwezenlijken, via een ‘adviesbureau voor campagnestrategieën’, genaamd ВКВ.⁶⁶ Ook na 1999 manifesteerden zich nog wel groepjes die de PvdA wilden verjongen en vernieuwen, maar hun duurzaamheid en invloed leken nog geringer dan die van Niet Nix.⁶⁷

Geestverwanten van Nieuw Links elders in Europa

Zoals in de inleiding al is aangegeven stond Nieuw Links in de jaren zestig niet op zichzelf, maar sloot de beweging aan bij de tijdgeest van verjonging en radicalisering die vaak het etiket ‘New Left’ mee kreeg. Geestverwanten zijn dan ook niet moeilijk te vinden, zij het vaak buiten de gevestigde sociaaldemocratische partijen, in buitenparlementaire bewegingen en soms in nieuwe linkse partijen vergelijkbaar met PSP of PPR in Nederland. Soms drongen New Left-denkebeelden wel in verwaterde vorm in de sociaaldemocratische partij van een land door, zonder dat zich een georganiseerde groep daarvoor inzette.

Zweden

Dat laatste was bijvoorbeeld het geval in Zweden, waar de oude leider van de sociaaldemocratische partij (*Sveriges socialdemokratiska arbetareparti*) Tage Erlander in 1969 plaatsmaakte voor de jonge Olaf Palme, die de koers niet radicaal omgooide maar wel meer nadruk ging leggen op economische democratie en internationale solidariteit.⁶⁸ Werknemers zouden via winstdeling geleidelijk mede-eigenaar van hun bedrijf moeten worden.⁶⁹ Overigens vonden New Left-denkebeelden een nog warmer onthaal bij de Communistische Partij van Zweden, die zich in 1968 omdoopte tot *Vänsterpartiet Kommunisterna* (Linkse Partij Communisten).⁷⁰ Dit bleef echter een kleine partij. Van een massale New Left-beweging was in Zweden geen sprake, noch binnen noch buiten het parlement. Dat geldt ook voor België, waar regionalisme en taalstrijd andere conflicten overschaduwden.⁷¹

Italië

Dat was anders in landen als Italië, Groot-Brittannië, Duitsland en Frankrijk. De Italiaanse *nuova sinistra* was een brede en militante buitenparlementaire beweging, die zich vooral toelegde op stakingen en bezettingen en slechts moeizaam een institutionele vorm vond.⁷² Een (klein) deel vond aansluiting bij de *Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria* (PSIUP, de Italiaanse Socialistische Partij van Proletarische Eenheid), in 1964 ontstaan uit een afsplitsing van de *Partito Socialista Italiano* (PSI, Socialistische Partij van Italië) toen die aan een centrumlinkse regering met de christendemocraten ging deelnemen.⁷³ De PSIUP had echter moeite de nieuwe leden vast te houden en viel door interne strijd al vrij gauw uit elkaar.⁷⁴ Zij verschilde nogal van Nieuw Links door haar revolutionair-marxistische ideologie en arbeideristische inslag, en dat gold ook voor andere delen van de *nuova sinistra*.

Meer verwantschap met Nieuw Links, althans in ideologisch opzicht, vertoonde een stroming binnen de PSI die geleid werd door de uit de christendemocratie voortgekomen Riccardo Lombardi. Anders dan de marxistische linkervleugel, die de PSI in 1964 verliet, bleven de zogeheten ‘lombardianen’ trouw aan de partij, ook wanneer die aan de regering deelnam. Zij koppelde regeringsdeelname aan een program van structurele hervormingen gericht op een soort ‘derde weg’ tussen communisme en kapitalisme, door nationalisatie en planning van een deel van de industrie.⁷⁵ Ze slaagden er echter niet in om hun programma uit te voeren. Door de opkomst van Bettino Craxi en zijn pragmatische (en naar later bleek nogal corrupte) generatie raakten de lombardianen gemarginaliseerd; de stroming zou de dood van Lombardi in 1984 niet overleven.⁷⁶ Voor zover er sprake was van een generatieconflict, had dat een ander karakter dan binnen de PvdA: de radicalen waren over het algemeen ouder dan hun tegenstanders.⁷⁷

Groot-Brittannië

Ook de Britse New Left ontstond als buitenparlementaire beweging in de jaren vijftig, zonder veel affiniteit met gevestigde politieke partijen, al behoorden sommigen tot de *Labour Party*; een deel van de oprichters was kort daarvoor uit de (kleine) Communistische Partij getreden.⁷⁸ Er waren weinig contacten met de linkervleugel van Labour, sinds 1937 losjes georganiseerd rond het blad *Tribune*, die werd gezien als oud-links, defensief, meer gericht

op behoud van verworvenheden als een sterke staatssector dan op democratisering en vernieuwing.⁷⁹ In de jaren zeventig ontstond echter ook binnen Labour een nieuw-linkse vleugel, die zowel de staat als de samenleving en de eigen partij wilde democratiseren. Met dit laatste doel voor ogen werd in 1973 de *Campaign for Labour Party Democracy* (CLPD) opgericht, die via geduldig organisatie- en propagandawerk binnen de afdelingen de invloed van de gewone leden op met name de kandidaatstelling voor het parlement aanzienlijk wist te vergroten en daarbij de invloed van de linkervleugel versterkte.⁸⁰ Een belangrijke rol in de nieuw-linkse vleugel speelde Tony Benn, die weliswaar al sinds 1950 parlements lid was en in de jaren zestig minister (voor technologiebeleid), maar geleidelijk was geradicaliseerd en van de partijtop vervreemd geraakt.⁸¹

Eind jaren zeventig wonnen de *Bennites* voldoende invloed om hun streven naar een radicaal ander economisch beleid in het programma van Labour op te laten nemen, maar niet voldoende om de leiding van de partij in handen te krijgen. Bovendien kregen ze weinig steun van de oude *Tribune*-groep – in-tussen vaak ‘soft left’ genoemd, in tegenstelling tot de ‘hard left’ van Benn en zijn aanhangers. Van een generatieconflict was hier geen sprake (anders dan in de PvdA), wel van een ideologisch conflict. De door Benn en zijn medestanders bevorderde polarisatie in het partijstelsel leidde in 1981 tot een afsplitsing van de rechtervleugel van Labour – enigszins te vergelijken met de gang van zaken in de PvdA.⁸² Na een heftige factiestrijd en een reeks electorale nederlagen dolven zij niettemin het onderspit. De partij koos in de jaren negentig voor een diametraal tegengestelde koers, onder leiding van Tony Blair en zijn ‘New Labour’: voor privatisering en globalisering, in plaats van nationalisatie en democratisering.⁸³ Ook hier valt de overeenkomst met de PvdA op. De linkervleugel leek definitief verslagen – al zou er rond 2015 een nieuwe New Left-achtige beweging opkomen, *Momentum* genaamd, rond de verkiezing van Jeremy Corbyn tot politiek leider.⁸⁴

Duitsland

De Duitse *Neue Linke* had vooral in haar beginfase veel gemeen met de Britse New Left: discussie in intellectuele kringen en buitenparlementaire actie.⁸⁵ In de jaren vijftig en zestig richtte een gestaag groeiende buitenparlementaire protestbeweging (*Ausserparlamentarische Opposition*, APO) zich tegen de herbewapening van de Bondsrepubliek en tegen kernwapens, vanaf 1965 ook tegen de ondermijning van de Duitse democratie door zogeheten

‘noodtoestandswetten’ (*Notstandsgesetze*), en soms ook tegen de oorlog in Vietnam.⁸⁶ De *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD, Sociaaldemocratische Partij van Duitsland) verleende in de jaren vijftig steun aan deze beweging maar trok zich in 1960 terug, wat samenhang met haar streven naar *Regierungsfähigkeit* en acceptatie van Duits lidmaatschap van de NAVO.⁸⁷ Tegelijkertijd paste ze haar beginselprogram aan.

Toen de *Sozialistische Deutsche Studentenbund* (SDS, Socialistische Duitse Studentenbond), de studentenorganisatie van de SPD, zich tegen deze koerswijziging bleef verzetten, werd haar lidmaatschap onverenigbaar verklaard met dat van de partij.⁸⁸ De SDS, aanvankelijk eerder oud-links dan nieuw-links, ontwikkelde zich in enkele jaren tot neomarxistische voorhoede van de APO. Ze bemoeide zich niet alleen met theoretische discussies, maar ook met democratisering van de universiteit en met het buitenlands beleid van de Bondsrepubliek. In 1967-1969 vormde ze zodoende de spil van een massale studentenbeweging die zowel binnen als buiten de universiteit actie voerde tegen gevestigde gezagsverhoudingen en voor radicale democratisering. In 1969 viel de beweging uit elkaar en besloot de SDS na heftige factiestrijd zichzelf te ontbinden.⁸⁹

Voor de SPD, die in 1966 eindelijk de oppositiebanken ingeruild had voor het regeringspluche, leek het leven na de desintegratie van de buitenparlementaire protestbeweging een stuk gemakkelijker. Hoewel de partij het meest radicale deel van de beweging blijvend van zich vervreemd had – sommigen zochten hun heil in maoïstische sekten of proto-partijen, anderen in alternatieve levensvormen, enkelen in terrorisme – wist ze meer gematigde aanhangers voor zich te winnen.⁹⁰ Zo leek het althans: veel studenten en enkele andere jongeren met sympathie voor de *Neue Linke* sloten zich aan bij de *Jungsozialisten* (*Jusos*, Jonge Socialisten), de jongerenbeweging van de SPD. Daardoor veranderde die jongerenorganisatie echter van een carrièregerichte steunpilaar van de partij (‘parteifromme Nachwuchs’ in de woorden van haar geschiedschrijver Dieter Stephan) in een radicale criticaster, een luis in de pels die in de jaren zeventig regelmatig met de moederpartij in conflict zou komen.⁹¹

De *Jusos* zetten ‘socialisatie van de productiemiddelen’ weer op de agenda, maar eisten ook ‘Demokratisierung aller Lebensbereiche der Gesellschaft’: democratisering van bedrijven, scholen, overheidsdiensten, politieke partijen.⁹² Ze verschilden overigens onderling van mening over de uitwerking van deze brede doelstelling en over de strategie om het doel te bereiken. De linkse meerderheid viel uiteen in drie stromingen of facties: een radicaal-reformisti-

sche, een orthodox-marxistische en een revolutionair-marxistische of ‘anti-revisionistische’ groepering.⁹³ De radicale reformisten hoopten via een ‘dubbele strategie’ van ‘systeemtranscenderende hervormingen’ (*systemüberwindende Reformen*) en actie van onderop in bedrijven en andere instellingen het kapitalisme stap voor stap te overwinnen en de samenleving te democratiseren. Zij verschilden onderling ook nog in uitgangspunten, van ethisch socialisme tot neomarxisme geïnspireerd door de Frankfurter Schule.⁹⁴ Deze stroming vertoonde dus nogal wat overeenkomsten met Nieuw Links, al was haar retoriek vaak radicaler.⁹⁵

Terwijl de orthodoxe marxisten en ‘anti-revisionisten’ weinig bereikten en na enkele jaren al dan niet vrijwillig de SPD (en daarmee de jongerenorganisatie) verlieten, wisten de radicale reformisten in samenwerking met oudere partijleden – het zogeheten Leverkusener Kreis en ten dele ook de Werkge-meenschap voor werknemersvraagstukken (*Arbeitsgemeinschaft für Arbeitnehmerfragen*) – invloed uit te oefenen op de programmatische ontwikkeling van de partij en bovendien in een aantal afdelingen een meerderheid te veroveren en deel te nemen aan het lokaal bestuur.⁹⁶ Aan het eind van de jaren zeventig leek hun invloed tanende, mede door een offensief vanuit de partijtop en de rechtervleugel van de SPD. In de jaren tachtig echter, toen de partij in de oppositie belandde en zich niet wilde vervreemden van de nieuwe sociale bewegingen – tegen kernwapens en kernenergie met name – kreeg de jongerenorganisatie en de door haar gesteunde linkervleugel in de partij weer meer invloed.⁹⁷

Ook dat bleek echter tijdelijk te zijn. Eind jaren negentig koos de SPD voor een rechtser koers van bezuinigingen en liberale hervormingen van de verzorgingsstaat – ironisch genoeg onder leiding van Gerhard Schröder, die zijn landelijke politieke carrière in 1978 begonnen was als voorzitter van de *Jusos* en toen hun verschillende facties (of wat daar van over was) had weten te verzoenen. In 1998 werd hij bondskanselier. De linkervleugel van de partij die zich tegen zijn hervormingen verzette, besloot uiteindelijk in 2005 de SPD vaarwel te zeggen en in 2007 met de post-communistische *Partei für Demokratischen Sozialismus* (PDS, Partij voor Democratisch Socialisme) samen te smelten in *Die Linke* (Linkse Partij).⁹⁸

Frankrijk

In Frankrijk verwijst de term *Nouvelle Gauche* minder naar buitenparlementaire bewegingen en tijdschriften – al waren die er zeker ook – dan naar

pogingen om in de jaren vijftig en zestig een nieuwe linkse partij van de grond te krijgen. Die zou een ander, radicaler en democratischer karakter moeten krijgen dan de dogmatische en bureaucratische, op de Sovjet-Unie gerichte *Parti Communiste Française* (PCF, Communistische Partij van Frankrijk) en de verbaal nog marxistische maar in feite behoudende en ook nogal bureaucratische socialistische partij, die zich – veelbetekenend – nog *Section Française de l'Internationale Ouvrière* noemde (SFIO, Franse Sectie van de Arbeidersinternationale).⁹⁹

In 1954 vormden dissidenten uit beide partijen met linkse katholieken, voormalige trotskisten en linkse liberalen een *Comité de liaison et d'initiative pour une nouvelle gauche* (CLING, Comité voor een Nieuw Links), waaruit zes jaar later, na enkele fusies en afsplitsingen, de *Parti Socialiste Unifié* (PSU, Verenigde Socialistische Partij) zou voortkomen.¹⁰⁰ Het grootste contingent vormde de *Parti Socialiste Autonome* (PSA, Autonome Socialistische Partij), in 1958 ontstaan uit een beweging binnen de SFIO die de koloniale oorlog in Algerije onmiddellijk wilde beëindigen en het land onafhankelijkheid wilde bieden.¹⁰¹ Deze groep was ideologisch nogal divers, bevatte naast ethische socialisten en gematigde pacifisten ook trotskisten en andere marxisten. Een deel zou de PSU spoedig verlaten, al dan niet om terug te keren naar de SFIO. Een vergelijking van de PSA met Nieuw Links lijkt dan ook moeilijk te maken.¹⁰²

Meer verwantschap met Nieuw Links vertoonde een andere factie in de SFIO, het *Centre d'Études, de Recherches et d'Éducation Socialiste* (CERES, Centrum voor Socialistische Studie, Onderzoek en Scholing), dat in 1966 werd gevormd door een aantal pas afgestudeerde intellectuelen en ambtenaren rond Jean-Pierre Chevènement, Didier Motchane en Georges Sarre.¹⁰³ De meesten waren jong: volgens een enquête in 1974 was toen 71 procent van de leden niet ouder dan 35.¹⁰⁴ Zij wilden de partij van binnenuit vernieuwen en radicaliseren, waarbij ze inspiratie vonden in marxistische en neo-marxistische geschriften van André Gorz, Henri Lefèbvre, Cornelius Castoriadis en Antonio Gramsci. CERES ijverde bovendien voor polarisatie in het partijstelsel en samenwerking met de PCF, al wees het het Sovjet-socialisme af.¹⁰⁵ Evenals de Jusos wilde het Centrum dat de partij een dubbele strategie zou volgen en leiding zou geven aan 'un mouvement d'en haut et d'en bas', aan 'l'action gouvernementale et l'action de masse'.¹⁰⁶ De club organiseerde bijeenkomsten en gaf een aantal publicaties en een blad uit, eerst *Frontière* en later *Répères* genoemd. Hoewel niet erg actief in de studentenbeweging van 1968 – de kern was immers al afgestudeerd – deelden ze wel het streven

naar *autogestion*, zelfbestuur in bedrijven en andere instellingen, al wilden ze die combineren met centrale planning en een sterke staat.¹⁰⁷

De timing van CERES was uitstekend. Eind jaren zestig voelde de SFIO zich door de veranderde politieke verhoudingen – een presidentieel regime en een kiesstelsel die beide de polarisatie binnen het partijstelsel bevorderden – gedwongen om op te gaan in een nieuwe *Parti Socialiste* (PS, Socialistische Partij), samen met verschillende kleinere groeperingen en clubs, en om samenwerking met de gehate communistische concurrent te accepteren. Door tactisch behendig te opereren wist CERES zowel in programmatisch als in personeel opzicht invloed te winnen binnen de nieuwe partij. In 1981 leek het doel nabij: een linkse meerderheid, een socialistische president. Chevènement werd minister van Onderzoek en Technologie. Al gauw bleek dat de weerstand tegen radicale socialistische hervormingen te groot was; de regering verlegde haar koers en Chevènement zag zich genoopt ontslag te nemen. CERES viel uit elkaar. Een deel volgde Chevènement naar een nieuwe club, en vervolgens naar een nieuwe partij, de *Mouvement des Citoyens* (MDC, Beweging van Burgers), die overigens de banden met de PS niet helemaal zou doorsnijden en regelmatig electorale allianties zou sluiten.¹⁰⁸

Noorwegen

Een heel ander geval is Noorwegen. Hier richtte de New Left zich vooral op de buitenlandse politiek, de NAVO en de Europese Economische Gemeenschap (EEG), de voorloper van de Europese Unie. Het Noorse partijstelsel vertoont veel gelijkenis met dat van Denemarken en Zweden, maar de sociaaldemocratische *Det Norske Arbeiderparti* (DNA, De Noorse Arbeiderspartij) had een radicaler verleden en kende meer factiestrijd dan haar zusterpartijen. Sinds 1952 verscheen het blad *Orientering*, dat weliswaar opgericht was door oud-communisten binnen DNA, maar dat vooral jonge sociaaldemocraten aansprak die een ‘derde weg’ zochten tussen communisme en kapitalisme. Ze weigerden te kiezen tussen Oost en West en wezen de NAVO af, ze verzetten zich tegen kernwapens, maar ook tegen het economisch beleid van hun partij.¹⁰⁹

Nadat medewerkers van *Orientering* uit DNA waren gezet, werd in 1961 besloten tot oprichting van een nieuwe partij, mede naar Deens voorbeeld *Sosialistisk Folkeparti* genoemd (SF, Socialistische Volkspartij).¹¹⁰ In haar program legde de SF nadruk op internationale solidariteit, vooral met de Derde Wereld, en het streven naar een gedecentraliseerde en democratische

vorm van socialisme.¹¹¹ Een deel van de linkervleugel bleef echter lid van DNA. Begin jaren zeventig organiseerde zich een nieuwe oppositie, vooral gericht tegen lidmaatschap van de EEG, waar de partijtop toen voorstander van was. Deze groep gaf zich de ogenschijnlijk onschuldige naam *Arbeidernes Informasjons Komite* (AIK, Arbeidersinformatiecomité) en werkte intensief samen met *Arbeidernes Ungdomsfylking* (AUF), de jongerenorganisatie van de partij.¹¹²

Nadat de Noorse kiezers in een referendum in 1972 het lidmaatschap van de EEG hadden afgewezen, verloor het AIK zijn functie, maar verliet een deel van zijn aanhang toch DNA om via een eigen organisatie uiteindelijk in 1975 met de SF en een deel van de Communistische Partij samen te smelten tot de *Sosialistisk Venstreparti* (SV, Socialistische Linkse Partij).¹¹³ Ondanks deze adering van de linkervleugel bleef DNA nog een tamelijk linkse koers varen totdat zij begin jaren tachtig onder Gro Harlem Brundtland voor een meer pragmatisch of rechtser beleid koos en onderwerpen als medezeggenschap en democratisering minder aandacht schonk.¹¹⁴

Conclusie

Zoals deze korte excursie door West-Europa laat zien, stond Nieuw Links bepaald niet alleen in zijn streven naar democratisering, partijvernieuwing en internationale solidariteit. In veel sociaaldemocratische partijen nam de aandacht voor deze onderwerpen in de jaren zestig en zeventig toe. Soms gebeurde dat geleidelijk en zonder veel factiestrijd, zoals in Zweden; soms speelde concurrentie met nieuwe linkse partijen en de invloed van buitenparlementaire bewegingen een rol, zoals in Frankrijk. Met Nieuw Links enigszins vergelijkbare organisaties die de sociaaldemocratische partij proberen te verjongen en radicaliseren kwamen met name voor in een viertal landen: Noorwegen, Groot-Brittannië, Duitsland en Frankrijk.

De groepen rond *Orientering* en de AIK in de Noorse DNA trokken evenals Nieuw Links vooral jongeren, al hamerden de Noren minder op verjonging en aflossing van de wacht dan Nieuw Links. In hun verzet tegen NAVO respectievelijk Europese eenwording gingen ze verder dan de Nederlanders. De CLPD in de Britse *Labour Party* was geen jongerenbeweging en ideologisch vaak radicaler dan Nieuw Links, maar deelde met de Nederlandse groep het streven naar democratisering van de eigen partij en polarisatie. De *Jusos* in de SPD waren per definitie jong (althans niet ouder dan 35) en trachtten op

lokaal niveau ook de eigen partij te veroveren; ideologisch waren ze minstens even divers als Nieuw Links, en vaak verbaal iets radicaler. Hun ‘Doppelstrategie’ vertoonde verwantschap met de strategie van Nieuw Links. Ook CERES in de Franse PS bepleitte een dergelijke strategie, trok vooral jongeren en wilde de verkalkte SFIO verjongen en vernieuwen; de beweging bleef echter gehecht aan een tamelijk klassiek marxistische ideologie.

Door zijn voorzigtiger opstelling, minder marxistisch taalgebruik en meer nadruk op verjonging, onderscheidde Nieuw Links zich dus van de buitenlandse geestverwanten, evenals van voorgangers in Nederland: de Tribunisten, de groep rond Schmidt en De Kadt en het SDC. Nieuw Links was dus voorzichtig radicaal, kan men concluderen – en mede daardoor wellicht relatief succesvol.

- 35 Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008), 247-252.
- 36 Persbericht van Nieuw Links, d.d. 10-9-1968, Archief PvdA, inv.nr. 40-4.
- 37 Notulen PB-vergadering, d.d. 14-9-1968, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 25-b.
- 38 Verslag van partijraad op 21-9-1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 29-2.
- 39 Ontwerp congresstrategie voor N.L., z.d., IISG, Archief Irene Vorrink, inv.nr. 58.
- 40 Naast Van der Louw behoorden tot de Nieuw-Linksers in het nieuwe partijbestuur: Relus ter Beek, Laurens ten Cate, George Cammelbeeck, Ger Klein, Han Lambers, Wim Meijer, Wim Polak Emzn. en Irene Vorrink. In januari 1970 kwam daar nog Kees Kolthoff bij.
- 41 Van Praag, *Strategie en illusie*, 66-68.
- 42 Van Praag, *Strategie en illusie*, 95.
- 43 Den Uyl werkte dit betoog een jaar later uit in zijn bekende artikel 'De smalle marge van democratische politiek', *Socialisme en Democratie* 27 (1970) 7/8, 299-320.
- 44 Van Praag, *Strategie en illusie*, 70-71; Kroes, *New Left*, 62-63.
- 45 Kroes, *New Left*, 63-64.
- 46 Nieuw Links-rondschriven van Jacques Balhan, augustus 1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 31-1.
- 47 *Het Vrije Volk*, 6-9-1969.
- 48 Uitnodiging door Van der Louw, d.d. 17-11-1969, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 31-2.
- 49 *Vrij Nederland*, 24-1-1970.
- 50 Brief van Wim Meijer aan Anne Vondeling, d.d. 14-6-1970, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 32-2.
- 51 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 104-105.
- 52 James C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam/Meppel 1995).
- 53 Nieuwe namen onder de Nieuw Links-bestuursleden waren Marian van den Bergh-van der Meer, Marcel van Dam, Jaap van der Doef en Hans Kombrink. Jan Nagel werd ook weer gekozen. In de pers werd verschillend bericht over het aantal sympathisanten van Nieuw Links in het partijbestuur. *Het Vrije Volk* en *De Leeuwarder Courant* hadden het over elf sympathisanten, terwijl bijvoorbeeld *De Tijd* en *De Telegraaf* schreven dat twaalf van de 21 partijbestuursleden sympathisant van Nieuw Links waren. Het verschil zat in het al dan niet meetellen van Madzy Rood-De Boer. Bij de verkiezing van het vorige partijbestuur in maart 1969 werd zij heel duidelijk nog niet als Nieuw-Linkser gezien. Haar verkiezing werd toen zelfs met boegeroep ontvangen door het deel van het congres dat Nieuw Links welgezind was.

Voorzichtig radicaal

1 Meer hierover in mijn proefschrift, A.P.M. Lucardie, *The New Left in the Netherlands, 1960-1977. A Critical Study of New Political Ideas and Groups on the Left in The Netherlands with Comparative References to France and Germany* (Kingston

1980), met name 182-188; URL: pub.DNPP.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/DNPPoverigepubl/1980/1980newleftnetherlan/Lucardie_TheNewLeftintheNetherlands.pdf.

2 Het onderscheid tussen postmaterialistische en materialistische waarden of doelstellingen werd geïntroduceerd en ook op de New Left toegepast door de Amerikaanse politicoloog Ronald Inglehart; zie met name Ronald Inglehart, *Culture Shift in Advanced Industrial Society* (Princeton 1990), 3-14 en 66-103.

3 Zo behandelden de Italiaanse historicus Massimo Teodori en de Britse socioloog Nigel Young in hun overzichten van nieuw-linkse bewegingen wel Provo en Oranjevrijstaat, maar niet Nieuw Links in de PvdA; zie Massimo Teodori, *Storia delle nuove sinistre in Europa (1956-1976)* (Bologna 1976), 235-244; Nigel Young, *An Infantile Disorder? The Crisis and Decline of the New Left* (Londen 1977), 60, 93.

4 In een van de eerste studies over Nieuw Links rekende de socioloog Rob Kroes de groep met Provo en PSP tot de 'Nieuw-linksachtige' bewegingen en vergeleek haar met de Amerikaanse en Britse New Left. De drie bewegingen hadden volgens hem het 'basisverlangen' naar democratisering en menselijke ontplooiing gemeen; zie Rob Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left. Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland* (Alphen aan den Rijn 1975), 55.

5 Zie bijvoorbeeld Maarten Brinkman, *Honderd jaar sociaal-democratie in boek en tijdschrift* (Amsterdam 1994); Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994). Ook de socioloog Luuk Wijmans, die een voor deze bijdrage zeer relevant overzicht van linkse groeperingen in de Nederlandse sociaaldemocratie schreef, begint met de SDAP; zie Luuk Wijmans, 'De linkse stroming. Vleugelstrijd in de Nederlandse sociaal-democratie', in: B.W. Schaper e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1982), 43-57.

6 Troelstra was in 1860 geboren, Domela Nieuwenhuis in 1846. Zie over de SDB en de afscheiding van Troelstra c.s. verder: D.J. Wansink, *Het socialisme op de tweesprong. De geboorte van de S.D.A.P.* (Haarlem 1939), 11-19 en 126-165.

7 'Program van de SDB', herdrukt in W. Banning en J. Barents (red.), *Socialistische documenten* (Amsterdam 1952), 156-158, en het nogal utopische *Toekomstige Inrichting der Maatschappij of Hoe men uit de oude maatschappij kan komen tot de nieuwe* (Den Haag 1885).

8 J. de Kadet, *Afscheid van de P.v.d.A.? Van democratie naar volksdemocratie* (Amsterdam 1969), 12.

9 Willem Vliegen, partijvoorzitter van 1906 tot 1926, was geboren in 1862.

10 Henny Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)* (Amsterdam 1989), 417.

11 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 449.

12 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 417 e.v.

13 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 476.

14 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 563.

15 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 559-624.

16 Gerrit Voerman, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische In-*

ternationale (1919-1930) (Amsterdam/Antwerpen 2001), 32-48. De CPN werd in deze periode vaak ook Communistische Partij Holland (CPH) genoemd; in 1935 werd haar naam veranderd in Communistische Partij van Nederland.

17 Voerman, *De meridiaan van Moskou*, 54, 208-209, 338-339.

18 Fimmen was in 1881 geboren, De Kadt en Schmidt beiden in 1896, Albarda in 1877 en Oudegeest in 1870.

19 Peter Jan Knegtman, 'De jaren 1919-1946', in: Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994), 63-118.

20 Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003), 84-86.

21 Vossen, *Vrij vissen*, 87-88.

22 Stien de Ruyter- de Zeeuw, 'Vastberaden, diep overtuigd van ons gelijk. De Onafhankelijke Socialistische Partij 1932-1935', in: B.W. Schaper e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1982), 59-67; zie ook J. de Kadt, *Politieke herinneringen van een randfiguur* (Amsterdam 1976), 55.

23 Wijmans, 'De linkse stroming', 47-48; zie ook Menno Eekman, 'Het Socialisme Nu! De Onafhankelijke Socialistische Partij 1932-1935', in: Menno Eekman en Herman Pieterse, *Linkssocialisme tussen de wereldoorlogen. Twee studies* (Amsterdam 1987), 1-108, aldaar 2-19; De Ruyter-de Zeeuw, 'Vastberaden, diep overtuigd', 60; en J. de Kadt, *Politieke herinneringen*, 45-46.

24 Eekman, 'Het Socialisme Nu!', 10; Knegtman, 'De jaren 1919-1946', 79; De Kadt, *Politieke herinneringen*, 47, 62, 91-92. Zie ook H.F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme. De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie 1919-1930* (Leiden 1974), 159-175.

25 Volgens de publicist Bart de Cort was het eigenlijk 'geen leus maar een direct programma punt'; Bart de Cort, *Solidariteit in anonimiteit. De geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij (1932-1935)* (Breda 2004), 20.

26 De Kadt, *Politieke herinneringen*, 59, 68, 75.

27 Wijmans, 'De linkse stroming', 47-48; Eekman, 'Het Socialisme Nu!', 10-11.

28 Eekman, 'Het Socialisme Nu!', 14-20; Wijmans, 'De linkse stroming', 48-49.

29 Vossen, *Vrij vissen*, 161-162. Haar voorzitter, Henk Sneevliet, werd met negen andere kaderleden na actief verzet tegen de nazi-bezitters in de Tweede Wereldoorlog gefusilleerd. Na de oorlog verspreidden de overgebleven leden zich over andere groeperingen; zie Max Perthus, *Henk Sneevliet, revolutionair-socialist in Europa en Azië* (Nijmegen 1976), 417-470.

30 Wijmans, 'De linkse stroming', 50.

31 A.A.de Jonge, 'Wolff, Salomon de (1878-1960)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*; URL: resources.huysens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/wolff (geraadpleegd 23 maart 2016).

32 W. Romijn, *Het Sociaal-Democratisch Centrum. Wat het is, wat het wil* (Utrecht 1948); zie ook C.H. Wiedijk, *Sam de Wolff en het ontstaan van het Sociaal-Democratisch Centrum in de PvdA* (Haarlem 1971).

- 33 Romijn, *Het Sociaal-Democratisch Centrum*, 10-12.
- 34 Wijmans, 'De linkse stroming', 51-52.
- 35 Over het sDC is weinig gepubliceerd; het meest complete overzicht biedt de doctoraalscriptie van J.R. Dekker, *Een marxistische oprisping in de Partij van de Arbeid. Het tweede Sociaal-Democratisch Centrum 1955-1960*, doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen (1986) (te raadplegen op het DNPP). De Vierde Internationale raadde in de jaren vijftig haar aanhangers aan zich bij een socialistische of communistische massapartij aan te sluiten en daar al dan niet heimelijk invloed uit te oefenen. Zie Pierre Frank, *La quatrième internationale. Contribution à l'histoire du mouvement trotskyste* (Parijs 1973), 76-80; zie ook Ron Blom en Bart van der Steen, 'Een banier waar geen smet op rust'. *De geschiedenis van het trotskisme in Nederland, 1938-heden* (Soesterberg 2015), 83-89.
- 36 Dekker, *Een marxistische oprisping*, 13-17; zie ook Wijmans, 'De linkse stroming', 52; Theo van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA. Het Sociaal-Democratisch Centrum 1955-1959', in: B.W. Schaper e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1982), 69-77. Engels was ooit lid van de CPN en van de door De Kadt opgerichte BKSP, alvorens zich bij de SDAP aan te melden; zie Jacq Engels, *Zestig jaar socialistische beweging* (Amsterdam 1979), 38-40, 167.
- 37 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 72.
- 38 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 73; Wijmans, 'De linkse stroming', 52-53.
- 39 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 71-74.
- 40 Dekker, *Een marxistische oprisping*, 28-37.
- 41 Dekker, *Een marxistische oprisping*, 24-28.
- 42 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 74-75; Wijmans, 'De linkse stroming', 53; Dekker, *Een marxistische oprisping*, 41.
- 43 Engels, *Zestig jaar socialistische beweging*, 179-180; Blom en Van der Steen, 'Een banier waar geen smet op rust', 109-111. Van Tijn c.s. braken tegelijkertijd met de Vierde Internationale.
- 44 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 75. Dekker vergelijkt beide en ziet meer verschillen dan overeenkomsten: Dekker, *Een marxistische oprisping*, 45-78.
- 45 In 1966 werd partijvoorzitter Sjeng Tans 54 en fractievoorzitter Gerard Nederhorst 59; Anne Vondeling, als vicepremier politiek leider van de PvdA, werd 50 (gegevens van het Parlementair Documentatie Centrum; www.parlement.com, geraadpleegd 23 maart 2016). De gemiddelde leeftijd van de samenstellers van de eerste publicatie van Nieuw Links, *Tien over rood*, was 33. Zie Hans van den Doel e.a., *Tien over rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA* (Amsterdam 1966), 74-76. Jan Nagel, ook lid van de kern van Nieuw Links maar niet direct betrokken bij dit boekje, was 27 toen hij met zijn pamflet *Ha, die PvdA!* de komst van 'Nieuw links' (toen nog met een kleine l) aankondigde, zie Jan Nagel, *Ha, die PvdA!* (Amsterdam 1966), 71-74. Zie ook Doeko Bosscher, 'De jaren 1946-1970', in: Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994), 157-238, aldaar 230-231.

- 46 Bij verschillende publicaties werden de leeftijden van de auteurs vermeld, bijvoorbeeld bij *Tien over rood* en bij Kees Tamboer (red.), *De macht van de rooie ruggen* (Amsterdam 1967), 107.
- 47 Nagel, *Ha, die PvdA!*, 31-36; Hans van den Doel, 'Eén jaar Tien over Rood', oorspronkelijk verschenen in: *Vrij Nederland*, 29-7-1967, later in Hans van den Doel, *Lastig links. Socialistische dilemma's: welstand of werkgelegenheid, deelbelang of democratie* (Utrecht/Antwerpen 1976), 129-133.
- 48 Die voorgangers koesterden overigens, voor zover nog in leven, zelden veel sympathie voor Nieuw Links. Met name De Kadt bestreed hen te vuur en te zwaard; zie zijn reeds eerder vermelde brochure *Afscheid van de P.v.d.A.? Van democratie naar volksdemocratie*.
- 49 Uitgevers Polak en Van Gennep hadden *Tien over rood* mede ondertekend.
- 50 Kroes, *New Left*, 51-52.
- 51 Socialistische Jeugd van Nederland, *Beginselprogramma* (z.p. 1960).
- 52 Han Lammers, André van der Louw en Tom Pauka (red.), *De meeste mensen willen meer. Het betere leven van Tien over Rood* (Amsterdam 1967).
- 53 Paul Lucardie, 'Nieuw Links twintig jaar oud: na "Tien over Rood" tijd voor een spelletje "snooker"?', *Socialisme en Democratie* 43 (1986) 10, 303-307; zie ook Hans van den Doel, 'Eén jaar Tien over Rood'.
- 54 Arie van der Zwan, 'Arbeid', in: Han Lammers, André van der Louw en Tom Pauka (red.), *De meeste mensen willen meer. Het betere leven van Tien over Rood* (Amsterdam 1967), 107-118.
- 55 Th. van Tijn, 'Woorden over uitgangspunten', in: Kees Tamboer (red.), *De macht van de rooie ruggen* (Amsterdam 1967), 7-13.
- 56 Zoals blijkt onder andere uit het verkiezingsprogramma dat de partij in 1963 vaststelde: *Om de kwaliteit van het bestaan*; zie ook Bosscher, 'De jaren 1946-1970', 231-232.
- 57 Vooral in de brochure K. Kolthoff (red.), *Een partij om mee te werken* (Amsterdam 1967).
- 58 Zie voor een zorgvuldige analyse Philip van Praag, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966-1977)* (Amsterdam 1990), 40-56; zie ook zijn bijdrage in deze bundel.
- 59 Nagel, *Ha, die PvdA!*, 73. Zo ook Van den Doel e.a., *Tien over rood*, 21-22.
- 60 Zie Kroes, *New Left*, 63-67.
- 61 Van den Doel e.a. *Tien over rood*, 22.
- 62 A. Voortman, 'Over het zwaluwstaarten van linkse opposities', *Interlinks* (1970) 8, 25-32. FJG'er Willem van de Zandschulp, die eigenlijk niet tot de kern van Nieuw Links behoorde maar er wel mee sympathiseerde, ging iets maar niet veel verder in zijn brochure *De crisis van de sociaal-democratie* (Amsterdam 1969); de PvdA zou parlementaire en buitenparlementaire oppositie moeten verbinden en had beide nodig, maar wetgeving leek ook voor hem toch primair te zijn.
- 63 Lennart Booij en Erik van Bruggen (red.), *Niet Nix. Ideeën voor de Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1996), 86-92.

- 64 *De Volkskrant*, 11-12-1999; *NRC Handelsblad*, 15-2-1999.
- 65 Booi en Van Bruggen, *Niet Nix*, 83.
- 66 *Het Parool*, 16-7-2005.
- 67 Ruud Koole, Josje den Ridder en Joop van Holsteyn, “‘Gedruisch en gekijf’”. Over verdeeldheid en eensgezindheid onder leden van de PvdA’, in: Frans Becker en Gerrit Voerman (red.), *Zeventig jaar Partij van de Arbeid* (Amsterdam 2016), 73-97, aldaar 78-79.
- 68 Bernd Henningsen, ‘Die Linke in Schweden: Geschichte, Programme, Politik’, in: Hans Rühle en Joachim Veen (red.), *Sozialistische und kommunistische Parteien in Westeuropa*, 2: *Nordländer* (Opladen 1979), 123-200, aldaar 165.
- 69 Uitvoering van de plannen stuitte op heftige tegenstand buiten de partij, in de jaren tachtig verdwenen ze feitelijk van tafel; zie Jonas Pontusson, ‘Sweden: After the Golden Age’, in: Perry Anderson en Patrick Camiller (red.), *Mapping the West European Left* (Londen/New York 1994), 23-54.
- 70 Henningsen, ‘Die Linke in Schweden’, 187-192. Later zou de partij ook het woord ‘*Kommunisterna*’ uit haar naam schrappen.
- 71 Volgens de Duitse historicus Gerd-Rainer Horn roerde zich binnen de Belgische Socialistische Partij (BSP) in de jaren 1956-64 wel een New Left-vleugel rond het blad *La Gauche*, geleid door de trotskist Ernest Mandel en de syndicalistische vakbondsleider André Renard. Toen beiden echter gedwongen werden in 1964 de BSP te verlaten, stichtten ze een trotskistische partij (de Revolutionaire Arbeidersliga) respectievelijk een regionalistische partij (de *Parti wallon*, later *Rassemblement wallon*). In de ogen van Horn kunnen deze partijen niet tot New Left gerekend worden, daarom lijkt een vergelijking met Nieuw Links me problematisch. De Vlaamse trotskisten onderhielden overigens wel contacten met hun Nederlandse geestverwanten, onder meer via het blad *Links*; zie Gerd-Rainer Horn, ‘The Belgian Contribution to global 1968’, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwe Geschiedenis* 35 (2005) 4, 1-39; zie ook Jan Willem Stutje, *Ernest Mandel: rebel tussen droom en daad* (Antwerpen/Gent 2007), 98-99, 102; en Jean-Benoit Pilet, ‘Le Rassemblement wallon (RW) et le Front démocratique des francophones (FDF): des partis victimes de leur succès’, in: Pascal Delwit (red.), *Les partis régionalistes en Europe. Des acteurs en développement?* (Brussel 2005), 265-280.
- 72 Valdo Spini, ‘The New Left in Italy’, *Journal of Contemporary History*, 7 (1972) 1, 51-71; zie ook Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 202-215, 339-355, 439-454.
- 73 Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 153-155; zie ook Simona Colarizi, *Storia dei partiti nell’Italia repubblicana* (Rome 1997), 328-329, 351-353.
- 74 Een deel keerde terug naar de PSI, een deel ging naar de Communistische Partij; de rest fuseerde met andere radicale groepen tot de partij *Democrazia Proletaria* (DP, Proletarische Democratie) die in 1991 opging in de *Rifondazione Comunista* (RC, Herstichte Communistische Partij); zie Colarizi, *Storia dei partiti*, 389, 402-403, 460-462, 526-528, 617-619, 670-671, 733; en zie Giulio Sapelli, ‘The Italian Left after 1989: Continuity and Transformation’, in: Donald Sassoon (red.), *Looking Left. European Socialism after the Cold War* (Londen/New York 1997), 44-63. De eerste

secretaris-generaal van de RC, Fausto Bertinotti, was ooit lid van de PSI en PSIUP, en overigens ook van de Communistische Partij.

75 Colarizi, *Storia dei partiti*, 247-248; Raphael Zariski, 'The Italian Socialist Party: A Case Study in Factional Conflict', *American Political Science Review* 56 (1962) 2, 372-390, aldaar 373, 380-381.

76 Colarizi, *Storia dei partiti*, 441-451, 506-513, 603-609. Zie ook Tobias Abse, 'Italy: A New Agenda', in: Perry Anderson en Patrick Camiller (red.), *Mapping the West European Left* (Londen/New York 1994), 189-232. De grootschalige corruptie van Craxi en de zijnen leidde overigens begin jaren negentig tot een staatkundige crisis die de PSI zelf niet zou overleven.

77 Lombardi was geboren in 1901, Craxi in 1934.

78 Holger Nehring, "Out of Apathy". Genealogies of the British "New Left" in a Transnational Context, 1956-1962', in: Martin Klimke, Jacco Pekelder en Joachim Scharloth (red.), *Between Prague Spring and French May. Opposition and Revolt in Europe, 1960-1980* (New York/ Oxford 2011), 15-31; zie ook Michael Kenny, *The First New Left: British Intellectuals after Stalin* (Londen 1995).

79 Ben Pimlott, 'The Labour Left', in: Chris Cook en Ian Taylor (red.), *The Labour Party. An Introduction to its History, Structure and Politics* (Londen/New York 1980), 163-188.

80 Leo Panitch en Colin Leys, *The End of Parliamentary Socialism. From New Left to New Labour* (Londen/New York 1997), 134-164. Niet alle activisten van de CLPD behoorden tot de linkervleugel, maar de meesten waarschijnlijk wel.

81 Panitch en Leys, *The End of Parliamentary Socialism*, 39-65; zie ook Tony Benn, *Arguments for Socialism* (Harmondsworth 1980) (geredigeerd door Chris Mullin).

82 Beide afsplitsingen, de Social Democratic Party (SDP) en Democratisch-Socialisten'70 (DS'70), hielden niet lang stand; zie A.P.M. Lucardie, 'De stiefkinderen van de sociaal-democratie. DS'70 vergeleken met zusterpartijen elders in Europa', in: Gerrit Voerman (red.), *Jaarboek 1990 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1991), 115-130.

83 Panitch en Leys, *The End of Parliamentary Socialism*, 192-261; zie ook Eric Shaw, *The Labour Party since 1945. Old Labour, New Labour* (Oxford 1996), 162-205.

84 Zie voor een (niet onpartijdig) verslag: Alan Woods, 'The Corbyn Revolution', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* 50 (2016) 1, 10-18. Corbyn past ideologisch en strategisch in het hier geschetste beeld van de New Left, en behoort ook tot de baby-boom-generatie: hij was 66 toen hij tot leider gekozen werd.

85 Jürgen Seifert, 'Die neue Linke', *Frankfurter Hefte* 18 (1963) 1, 30-40; Horst Meves, 'The German New Left', *New German Critique*, 1 (1973/1974) 1, 22-41.

86 Karl Otto, *Vom Ostermarsch zur APO. Geschichte der ausserparlamentarischen Opposition in der Bundesrepublik 1960-1970* (Frankfurt a/d Main 1977); zie ook Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 78-84, 289-296.

87 Detlef Lehnert, *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848-1983* (Frankfurt a/d Main 1983), 177-194.

- 88 Tilman Fichter en Siegwald Lönnendonker, *Kleine Geschichte des SDS. Der Sozialistische Deutsche Studentenbund von 1946 bis zur Selbstaflösung* (Berlijn 1977), 13-16, 55-72; zie ook Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 136-140.
- 89 Fichter en Lönnendonker, *Kleine Geschichte des SDS*, 140-143; zie ook Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 420-422.
- 90 Voor een compleet overzicht zie Gerd Koenen, *Das rote Jahrzehnt. Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1966-1976* (Keulen 2001).
- 91 Dieter Stephan, *Jungsozialisten: Stabilisierung nach langer Krise? 1969-1979* (Bonn 1979), 21-27. Zo heel jong waren de Jusos overigens niet allemaal: de leeftijds-grens was 35.
- 92 Stephan, *Jungsozialisten*, 26; zie ook de bijdragen in Norbert Gansel (red.), *Überwindet den Kapitalismus oder was wollen die Jungsozialisten?* (Reinbek bei Hamburg 1971).
- 93 Stephan, *Jungsozialisten*, 33-42; zie ook de bijdragen in Freimut Duve (red.), *Der Thesenstreit um "Stamokap". Die Dokumente zur Grundsatzdiskussion der Jungsozialisten* (Reinbek bei Hamburg 1973).
- 94 Stephan, *Jungsozialisten*, 30. Zie ook Horst Heimann, *Theoriediskussion in der SPD. Ergebnisse und Perspektiven* (Frankfurt a/d Main 1975).
- 95 Er waren in deze periode ook wel contacten met de jongerenorganisatie van de PvdA. Er werd onder meer een gezamenlijk 'seminar' georganiseerd in Otzenhausen (*Verslagen 1969-1970 Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1970) D-4). De overeenkomsten lijken ook duidelijk in de eerder aangehaalde brochure van Van de Zandschulp, *De crisis van de sociaal-democratie*.
- 96 Stephan, *Jungsozialisten*, 42; zie voorts: Thomas A. Koelble, *The Left Unraveled: Social Democracy and the New Left Challenge in Britain and West Germany* (Durham NC/Londen 1991), 81-84; Annekatrin Gebauer, *Der Richtungsstreit in der SPD. Seeheimer Kreis und Neue Linke im innerparteilichen Machtkampf* (Wiesbaden 2005), 119-121, 125-159, 171; Lehnert, *Sozialdemokratie*, 207-221.
- 97 Gebauer, *Der Richtungsstreit*, 166-240.
- 98 Viola Neu, 'Die Linke', in: Frank Decker en Viola Neu (red.), *Handbuch der deutschen Parteien* (2e druk; Wiesbaden 2013), 316-331.
- 99 Martin Levin, *Fission and fusion on the French left* (Ithaca 1970); Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 115-118; zie ook M. Semidei, 'Le gauchisme', in: *Histoire Générale du Socialisme*. Deel IV (Parijs 1978), 625-658; en Jean Touchard, *La gauche en France depuis 1900* (Parijs 1977), 310-324.
- 100 Levin, *Fission and Fusion*, 197-287; Charles Hauss, *The New Left in France: the Unified Socialist Party* (Westport (CN) 1978); Roland Cayrol, 'Histoire et sociologie d'un parti', in: Michel Rocard, *Le P.S.U. et l'avenir socialiste de la France* (Parijs 1969), 5-44; Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 123-135.
- 101 Serge Hurtig, 'La S.F.I.O. face à la Ve République: majorité et minorités', *Revue française de science politique*, 14 (1964) 3, 526-556; zie ook Cayrol, 'Histoire et sociologie', 14-18.
- 102 De PSU beleefde twee kortstondige bloeiperioden: in het verzet tegen de Alge-

rijnse Oorlog (1960-1962) en in de nasleep van de protestbeweging van studenten en arbeiders in mei 1968. Vervolgens kwijnde de partij langzaam weg, tot ze zich in 1989 formeel ophief; zie Hauss, *The New Left in France*; Christine Pina, *L'extrême gauche en Europe* (Parijs 2005), 136-139.

103 David Hanley, *Keeping Left: Ceres and the French Socialist Party* (Manchester 1988); zie ook het zelfportret van de groep: Michel Charzat, Jean-Pierre Chevènement en Ghislaine Toutain, *Le CERES: un combat pour le socialisme* (Parijs 1975), 40-44, 61-67.

104 Charzat, Chevènement en Toutain, *Le CERES*, 263.

105 Charzat, Chevènement en Toutain, *Le CERES*, 155-158, 192-203.

106 Charzat, Chevènement en Toutain, *Le CERES*, 204-205, 255. Ze kenden de partij wellicht meer een leidinggevende rol toe dan de Jusos.

107 Charzat, Chevènement en Toutain, *Le CERES*, 177-189.

108 Laurent Chabrun en Franck Hériot, *Jean-Pierre Chevènement: Biographie* (Parijs 1999), 77-138. Binnen de PS bleef overigens een strijdbare linkervleugel bestaan, waarvan een deel zich in 2008 onder leiding van Jean-Luc Mélenchon afscheidde en de *Parti de Gauche* oprichtte; zie Cornelia Hildebrandt, 'Protests in the Streets of France', in: Cornelia Hildebrandt en Birgit Daiber (red.), *The Left in Europe. Political Parties and Party Alliances between Norway and Turkey* (Brussel 2009), 16-27.

109 Einhart Lorenz, 'Linkssozialismus in Norwegen', in: Jürgen Baumgartner (red.), *Linkssozialisten in Europa. Alternativen zu Sozialdemokratie und Kommunistischen Parteien* (Hamburg 1982), 33-57.

110 Lorenz, 'Linkssozialismus', 40; zie ook Lars Mjøset, Ådne Cappelen, Jan Fagerberg en Bent Sofus Tranøy, 'Norway: Changing the Model', in: Perry Anderson en Patrick Camiller (red.), *Mapping the West European Left* (Londen/New York 1994), 55-76.

111 Lorenz, 'Linkssozialismus', 42-43.

112 Lorenz, 'Linkssozialismus', 44-45.

113 Lorenz, 'Linkssozialismus', 45-49.

114 Mjøset, Cappelen, Fagerberg en Tranøy, 'Norway', 62-72.

Van gedelegeerd vertrouwen naar georganiseerd wantrouwen

1 Hans van den Doel e.a., *Tien over rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA* (Amsterdam 1966), 8.

2 Bertus Boivin e.a., *Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links* (Deventer 1978), 33.

3 Herman de Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder. Han Lammers (1931-2000)* (Amsterdam 2015), 83.

4 H. Daalder, *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek* (Assen 1974), 63. Ook opgenomen in: H. Daalder, *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland* (Amsterdam 1995), 65.

5 R. Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left. Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland* (Alphen aan den Rijn 1974), 52. Zie ook Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 28.